
A vádlottak padján

Fegyelmi helyzet a középiskolákban

LISKÓ ILONA

Fegyelmi helyzetkép

Az általunk megfigyelt középiskolákban¹ a fegyelmi tárgyalások gyakorisága állandó volt, évente körülbelül 30. Iskolatípusonként azonban mindvégig lényeges eltérések mutatkoztak a fegyelmi számát illetően. Az 577 fegyelmi jegyzőkönyv 84 %-a szakmunkásképzőkből származott, 14 % szakközépiskolából, és csak 2 % gimnáziumból. Ezt – mint a későbbiekből kiderül – az magyarázza, hogy a fegyelmi büntetés a szakmunkásképzőkben bevett fegyelmezési eszköz, míg a másik két iskolatípus ilyen minőségében legfeljebb alkalmilag él vele.

A szakmai iskolák közül messze az ipari szakmákat oktató iskolák vezetnek, a fegyelmi jegyzőkönyvek 73 %-a származott innen. Ezen belül legtöbb fegyelmi az építőipari (23 %) és a gépipari (13%) szakmákat oktató iskolákban fordult elő. A többiben a jegyzőkönyvek száma a szakmák presztízsének függvényében alakult: mezőgazdasági 16%, közgazdasági 6 %, egészségügyi 2 %. Vagyis azt mondhatjuk, hogy minél alacsonyabb presztízsű az iskola, annál gyakoribb, hogy a fegyelmi büntetést mindennapos fegyelmezési eszközként használja.

Az interjúk során valamennyi igazgatótól megkérdeztük, hogyan értékeli iskolája fegyelmi helyzetét. Az elemzés arról győzött meg bennünket, hogy az igazgatók mindig az adott iskolatípushoz és az odajáró gyerekek adottságaihoz szabták véleményüket. A szakmunkásképzők igazgatói ugyanúgy meg vannak elégedve iskoláik fegyelmi helyzetével, mint a gimnáziumok igazgatói. Csakhogy amíg a gimnáziumokban évente 1-2 fegyelmi tárgyalás adódik, a szakmunkásképzőkben évente több tucat; amíg az egyikben súlyosabb vétségnek egy-egy ABC-ből történő cigarettalopás minősül, addig a másokban betörések sorozata és garázdaság is előfordul. A gimnáziumban fegyelmezetlennek minősül az a gyerek, aki nem beszél elég tisztelettudóan a tanárral, a szakmunkásképzőben előfordul, hogy tanítási órák alatt a gyerekek magnót hallgatnak, ki-bejárnak a tanterembe, mintha a tanár ott se lenne.

A különböző iskolatípusokban nemcsak másfajta fegyelmi problémák jelentkeznek, de azok másfajta forrásból is táplálkoznak. A szakmunkásképzőkben a magatartásproblémákkal küszködő, nehezen alkalmazkodó gyerekek általában az iskola tanulmányi követelményeinek sem tudnak megfelelni. Ezekben az iskolákban a tanulmányi és a magatartási meg nem felelés szinte mindig együtt fordul elő. A

1 A nyolcvanas évek közepén egy kutatócsoport tagjaként a középfokú iskolában előforduló magatartási és fegyelmi problémákat vizsgáltam. A vizsgálat adatai: a minta 45 középfokú iskola, amely iskolatípusra, településtípusra, iskolanagyságra, az oktatott szakmákra nézve reprezentatív; adatgyűjtés 1984 és 1987 között, és 1991-ben utólagosan kiküldött kérdőíven (visszaérkezési arány 40 %); a módszer: 577 db fegyelmi jegyzőkönyv tartalomlemzése, résztvevő megfigyelés fegyelmi tárgyalásokon, mélyinterjú, kérdőív.

középiskolákban a fegyelmi problémák inkább elválaszthatók a tanulmányi teljesítményektől. Itt az is előfordul, hogy jól tanuló gyerekek küzdenek beilleszkedési, adaptációs gondokkal, akár személyiségproblémáik, akár szocializációs problémák következtében.

A gyerekek magatartásproblémáiban jelentkező különbségeket elsősorban az iskolák eltérő szelekciós elvei magyarázzák. Az elit-gimnáziumokba magatartási szempontból problémás gyerekek a szigorú előzetes szűrők jóvoltából csak elvétve kerülhetnek be. De még a közepes erősségű gimnáziumok is részben előzetes szelekcióval, részben esetenkénti eltanácsolással igyekeznek távol tartani az iskolától az ilyen gyerekeket. Az alacsony presztízű szakmunkásképzők viszont válogatás nélkül felveszik, és ígényeik csökkentése árán is igyekeznek megtartani őket.

A többségükben középosztályi családokból származó gimnazisták otthonról hozott értékrendje sokkal inkább megfelel az iskolák elvárásainak, mint azoké a gyerekéké, akik a szakmunkásképzőbe lépnek be.

A szakmunkásképzőben sok a sérült, hátrányos helyzetű (szegény, cigány, állami gondozott) gyerek, aki részben hiányos neveltetése, részben pszichés sérülései miatt nehezebben alkalmazkodik az együttélési szabályokhoz. A szakmunkástanulók által reprezentált társadalmi rétegben rendkívül gyakori a válás, a felbomlott család.

A szakmunkástanulók fegyelmezetlenségéhez majd minden esetben gyenge tanulási motivációjuk is hozzájárul. Alacsonyabbak az aspirációik, lényegében fizikai munkások akarnak lenni, tudják, hogy erre mindenképpen szükség van, tudják, hogy lényegében nélkülözhetetlenek. Ha szigorúan meg is büntetik őket, kevesebbet kockáztatnak, mint középiskolás társaik. Ha eltöltik őket a szakmunkásvizsgától (ez az egyik legsúlyosabb büntetés), legfeljebb egy év múlva vagy a munkahelyükön felnőttként teszik le, és ettől még ugyanolyan szakmunkások lehetnek, mint akik kijárták az iskolát.

Az iskolatípusok közötti különbséget az is magyarázza, hogy az iskolák fegyelmi helyzete mindig az őket körülvevő társadalmi közeg egészébe illeszkedik, mindig szoros az összefüggés a környező társadalomban uralkodó értékek és az iskolák mikrovilága között. Különösen erős ez a szakmunkásképzésben, amely sokkal kevésbé különül el a társadalom többi szférájától, mint a többi iskola, mivel a képzés egy része az üzemekben folyik. Így a termelőüzemekben tapasztalható értékrend és fegyelem ugyanolyan (ha nem nagyobb) mértékben hat a gyerekekre, mint az iskolai szabályok. A gyerekektől nem várható el, hogy kétfajta értékrendhez alkalmazkodjanak. Úgy gondolják, hogy amit az üzemekben megengedhetnek maguknak (lógás, lopás, erőszak, stb), azt az iskolában is.

A szakmunkástanulók nevelésének, illetőleg szocializációjának tradicionális módja hagyományosan a szakmai nevelés, a gyakorlóhelyen történő szocializáció volt. A mestertől tanult és átvett értékek és magatartásformák mindig is fontosabb szerepet játszottak, mint az iskolai értékközvetítés. A jelenlegi katasztrófális fegyelmi helyzet oka nem kis mértékben éppen az, hogy a kisiparosok által folytatott képzés megszüntetésével, és a többnyire elidegenedett, személytelen nagyüzemi "szórványképzés" bevezetésével, sőt általános elterjesztésével megszűntek a mester és tanítvány kapcsolatából származó nevelési és szocializációs alkalmak.

Nemcsak a gyerekek magatartásában tapasztalunk nagy különbségeket az iskolatípusok között, hanem a fegyelmi problémák kezelésében is. Más a helyzet azokban a középiskolákban, ahova csak elvétve kerül be egy-egy hátrányos helyzetű, adaptációs gondokkal küszködő gyerek, mint a szakmunkásképzőkben, ahol az iskola tanulóinak tetemes része ilyen. Az előbbiben a problémás gyereket "különleges" esetként kezelik, akinek megkülönböztetett figyelem és személyes törődés jár, és ráadásul az ilyen iskolákban a pedagógusok ehhez megfelelő képzettséggel és idővel is rendelkeznek. A szakmunkásképzőkben azonban, ahol gyakran a gyerekek

40-50 %-a is hátrányos helyzetűnek nevezhető, egyéni bánásmódra sem idő, sem energia, sem szakértelem nincs, marad az adminisztratív büntetés, az elvtelen tolerancia vagy a helyzet rezignált elfogadása.

A szakmunkásképzők pedagógusait gyakran humánus elveik készítetik arra, hogy ne büntessenek túl szigorúan (például az iskolából való eltávolítással). Ha valakit eltávolítanak a szakmunkásképzőből, az nagy valószínűséggel nem tanul már szakmát, sőt esetleg marginális helyzetű, bűnöző felnőtt lesz belőle. Azt mondhatnánk, hogy ezeknek a gyerekeknek az esetében a szakmunkásképző az utolsó intézmény, amelyik "nevelő" szándékkal közeledik hozzájuk. Ha innen kikerülnek, szinte kizárólag büntető szankciókkal operáló intézményekkel találják szembe magukat.

Bár több fegyelmet osztanak ki, a szakmunkásképző intézetek mégis toleránsabbak a fegyelmi vétséget elkövetőkkel szemben, mint a középiskolák. Az igazgatók igen gyakran hangoztatják, hogy fontosabb az, hogy kenyér legyen a gyerek kezében, mint a vétségek igazságos megtorlása. A gimnáziumok kevésbé nézik el a fegyelmezetlenséget, mégis kevesebb fegyelmi tárgyalást rendeznek. A büntetések helyett inkább a "megelőzés módszerét" alkalmazzák. A szakmunkásképzők azonban nem élhetnek ezzel az eszközzel, mert a "megelőzéshez" pedagógiai és pszichológiai szempontból felkészült tanárok, és sok együttlét szükséges, ami szakmunkásképzőkben nem áll rendelkezésre.

A nevelés

Az iskolákban uralkodó értékrend három forrásból táplálkozik. Abból, amit a pedagógusok közvetítenek a gyerek felé, amit a gyerekek a családból hoznak, és amit az iskola felettes szervei különböző előírásokkal, elvárásokkal és szabályzatokkal közvetítenek az iskola felé. Jelenleg az értékek elvi megfogalmazása mindhárom területen eltér a gyakorlattól.

Miközben a pedagógusok a munkaerőcsőről és a tanulás fontosságáról beszélnek, és mint értelmiségiek a közösségi érdekeket magasabb rendűnek hirdetik az egyéniéknél, munkalassítással igyekeznek teljesítményüket alacsony bérükhöz szabni, és kicsinyes klikkharckba bonyolódnak a tantestületekben egyéni érdekeik érvényesítése céljából.

Miközben a szülők erkölcsről és tisztességről beszélnek gyerekeiknek, munkahegyükön lopnak, csalnak, hazudnak, és munkát lassítanak, hogy gyerekeik eltartásáról megfelelően gondoskodni tudjanak.

Miközben a felettes hatóságok teljesítményelvűségről és esélyegyenlőségről beszélnek, és ilyen értékek követését várják el szavakban az iskoláktól, lépten-nyomon kiderül, hogy korruptak, protekcionista, hogy döntéseiket partikuláris érdekek és kölcsönös személyes lekötelezettségek alakítják.

Mindez természetesen csak kivételes esetekben kap nyilvánosságot, de a gyerekek – éppúgy, mint a felnőttek – hallgatólagosan tudomásul veszik. A családok gyakori felbomlásán túl talán ez az általános társadalmi "értékzavar" is hozzájárul az iskolákban tapasztalható gyakori fegyelmi problémákhoz.

A különböző típusú iskolák helyzete természetesen ebben a tekintetben is eltér. A gimnáziumokban a legnagyobb a gyerekek esélye arra, hogy az iskola által vállalt értékeket hiteles pedagógus személyiségek olyan hatékony eszközökkel közvetítsék számukra, hogy képesek legyenek elfogadásukra. Minél alább szállunk az iskolák rangsorában, annál inkább csökken ez az esély.

Munkatársaink tapasztalatai szerint az alacsony presztízsű szakmunkásképzőben gyakorlatilag nem folyik nevelés, itt a munkaerő újatermelése zajlik. Ez természetesen nem történhet konfliktus nélkül, már csak ezért sem, mert a vizsgált

iskolákban 40-50 % között mozog a hátrányos helyzetűnek számító gyerekek aránya, a veszélyeztetetteké pedig 15-20 %. A pedagógiai és pszichológiai problémák olyan tömegével és olyan széles skálájával lehet egy-egy ilyen intézményben találkozni, ami még a legfelkészültebb pedagógus testületet is próbára tenné. Csakhogy ezekben az intézményekben kevés a jó pedagógus. Az itt dülő pedagógiai dilettantizmus érzékeltetésére egy idézetet ragadnék ki egy gyermekvédelmi funkcióval felruházott tanárral készített interjúból:

"Elsőben 3-4 gyereket szülőstül behívok hetente. Rá szoktam kérdezni, ha a gyereknél probléma van akár fizikailag, akár szellemileg. Rákérdezek az anyukára, hogy tessék mondani, a fogamzás pillanatában volt-e alkoholos befolyásolás alatt valamelyikük. A szülés alatt volt-e probléma. Ha elmondja a szülő, akkor én már tudom, hogy hova tegyek bizonyos szellemi vagy fizikai elváltozásokat. Ezekből a beszélgetésekből szűröm le, hogy ki a veszélyeztetett."

Az igényes és szakszerű pedagógiai eljárások hiánya természetesen nem jelenti azt, hogy ezekben a szakmunkásképző intézetekben nem folyik szocializáció. Éppen ellenkezőleg, nagyon is határozott irányban szocializálnak, és ehhez jól kipróbált eszközöket alkalmaznak. Az egyik legfontosabb "eszköz" a gyerekek "leterhelése"; a másik a "kemény" bánásmód alkalmazása, az empátia és az együttműködés helyett a parancsuralom és szigorú büntetés.

A szocializációs folyamat fontos része a hatalmi hierarchiába való beilleszkedés, illetőleg az alattvalók kiszolgáltatott helyzetének zokszó nélküli elfogadtatása.

A vétség

A legtöbb fegyelmi vétséget a gyerekek I-II. osztályban követik el (35, illetőleg 34 %), a III.-ban előforduló vétségek aránya csak 25 %, és IV.-re csak 5 % marad. Az adatot befolyásolja, hogy a szakmunkásképző, ahol a legtöbb vétség adódik, csak három éves.

A fegyelmi esetek többségében (70%) a vétség egyszemélyi, 13 % két- és 17 % többszereplős. A szakmunkásképzőben a fegyelmi büntetések 91 %-át kapják fiúk, a középiskolákban csak 59 %-át. A vétségek közül egyedül a lopás az, amit gyakrabban (négyeszer olyan gyakran) követnek el lányok.

A fegyelmi büntetéssel sújtott gyerekek felénél a büntetés nem az első eset, már korábban is volt valamilyen tanulmányi vagy magatartási problémájuk. A fegyelmi 25 %-ában halmazati vétségek szerepelnek, vagyis a gyerekeket nem egyetlen bűn elkövetésével vádolják.

Közelebbről megvizsgálva, a fegyelmi tárgyalások szenvedő alanyai két nagy csoportba sorolhatók. Az első csoportba tartozó gyerekek (a többség) nem tanul, lóg az iskolából, nem alkalmazkodik az iskolai szabályokhoz, vagyis az iskolához való viszonya általában negatív. Ha a pedagógusok ezen hosszabb idő után sem tudnak változtatni, a fegyelmi tárgyalást alkalmazzák fegyelmezési eszközü.

Az esetek kisebb hányadában a fegyelmi tárgyalást azért rendezik meg, mert a gyerek valamilyen nagyobb, "különleges" vétséget követett el (lopott, erőszakoskodott, verekedett stb), amely a szabályok szerint is komolyabb retorzióval jár. Az ilyen esetekben is gyakori, hogy a gyerekek egyébként is rossz a viszonya a tanulásához és az iskolához, tehát "mindennapos" vétségek is terhelik a számláját, és ha már tárgyalás van, ezekért is megbüntetik. Ilyenkor állnak elő az úgynevezett "halmazati" vétségek.

Az egyik fegyelmi bizottsági tag interjújában a fegyelmi eljárások új szempontját is felvillantja:

"Az iskola ezeket a tanulókat, annak ellenére, hogy világosan látja, hogy képtele-

nek a beilleszkedésre, nem tudja kitenni, mert 16 éves korukig védi őket a törvény. Tehát addig csak vergődnek, és a fegyelmiük száma azért ilyen magas, mert az ilyen tanulók ügyét többször is tárgyalják, amíg el nem árik a 16. évüket, amikor az iskola már kezdeményezheti a kirakásukat."

A 16 éves tankötelezettségi védőhatárt a törvény azért szabta, hogy az iskolák legalább addig nevelni próbálják a gyerekeket, és ne távolíthassák el őket, hogy az utcára kerülve a bűnözők számát szaporítsák. Csakhogy egy nevelésre alkalmatlan intézményben csak büntetni lehet, és mihelyt alkalom nyílik rá, megszabadulni a nehezen kezelhető gyerekektől.

Hogy melyik gyerek kerül fegyelmi bizottság elé és melyik nem, az nem csak a gyerekek magatartásának a függvénye. Ezt bizonyítja, hogy például az egyik szakmunkásképzőben a fegyelmi tárgyalások szenvedő alanyainak nagy részét azok a gyerekek alkotják, akik a fegyelmi bizottság tagjainak osztályaiba járnak. Vagyis egy-egy iskolán belül is vannak pedagógusok, akik előszeretettel használják ezt az eszközt a felmerülő pedagógiai problémák "megoldására", és vannak, akik más módszerrel élnek.

1.sz. táblázat
A fegyelmi jegyzőkönyvekben szereplő vétségek gyakorisága százalékban kifejezve

Vétség	N=577
Igazolatlan hiányzás	32
Tanulmányi ok	12
Viselkedés	11
Lopás	11
Verekedés	11
Alkoholfogyasztás	7
Rongálás	3
Csalás	3
Dohányzás	2
Egyéb ok	8
ÖSSZESEN	100 %

Az 1. számú táblázatból látható, hogy a vétségek között első helyen magasan az igazolatlan hiányzás szerepel, ezt követi a tanulmányi ok. A voltaképpeni magatartási problémák csak ezután következnek. A magyar oktatási gyakorlatban általában jellemző, hogy a tanulmányi eredmények és a magatartás értékelése keveredik. Megfigyelhető, hogy egy-egy tantárgy osztályzataiban a tanár nem csak azt fejezi ki, hogy a gyerek mit tud, hanem azt is, hogyan viszonyul a tantárgyhoz és a tanárhoz, hogyan viselkedik az órán, mennyire szolgálatkész, stb.

Ez a keveredés a szakmunkásképzőkben is gyakran tapasztalható, amikor a gyerekeknek azért adnak fegyelmit, mert több tantárgyból is bukásra állnak. Ez az esetek többségében sok igazolatlan hiányzással is együttjár (a gyerek fél a számonkéréstől, ezért egy-egy várható dolgozat vagy felelés alkalmával inkább nem megy iskolába). Viszont érzékelhető, hogy sokkal enyhébb büntetés jár annak a gyereknek, aki valamilyen tantárgyból jól teljesít. A "lógás" akkor válik igazán bünné, ha rossz tanulmányi eredménnyel párosul. Így fordulhat elő az igazolatlan hiányzást önmagában toleránsan kezelő szakmunkásképző intézetekben, hogy van gyerek, aki már 8-10 igazolatlan órával fegyelmi bizottság elé kerül, és van olyan, aki 80-100 órával

sem. Ez is bizonyítja, hogy ezeknek a fegyelmiüknek a célja inkább a szelekció, mint a segítő szándékú beavatkozás.

A súlyosabb kihágások (lopás, verekedés, veszélyes játék stb.) leggyakoribb helyszíne nem az iskola, hanem a szakmai gyakorlólhely, a mezőgazdasági gyakorlat, a kirándulás vagy az iskolán kívül töltött szabadidő, amikor a gyerekek kiszabadulnak a megszokott keretek közül.

A szabadidőben elkövetett vétségekről (az összes fegyelminek mindössze 5 %-a) az iskola csak akkor szerez tudomást, ha rendőrségi ügy lesz a dologból, vagy véletlenül iskolai tanúja van az esetnek. Ezekkel az ügyekkel az iskola gyakorlatilag nem foglalkozik. Ilyenkor a rendőrség jelöl ki pártfogót a gyerek mellé. (Az egyik szakmunkásképzőben a vizsgálat idejében 16 pártfogói felügyelet alatt álló gyerek volt.)

A szeszital fogyasztása rendszeresen visszatérő probléma a fegyelmi jegyzőkönyvekben. Hogy az alkohol mekkora gond, arról megoszlanak a tanári vélemények. Az egyik fegyelmi bizottság elnöke például azt állította, hogy nemcsak a jeles ünnepek alkalmával isznak a gyerekek, hanem egyesek már az iskolába érkezés előtt ezzel kezdik a napot, tehát amolyan ifjú alkoholistajelölteknek tekinthetők. Mások nem említik súlyos gondnak az italt, és nem tartják e tekintetben rosszabbnak a helyzetet, mint a korábbi években.

Drogfogyasztó gyerekekkel az iskolai beszámolókból mindig csak múlt időben találkozunk. A gyerekek egy része (elsősorban a szakmunkástanulók) alkalomadtán kipróbálják a kábítószerket, de akire a kábítószer-függés gyanúja vetül, azt azonnal kizárják az iskolából.

A fegyelmi tárgyalás

Ha a gyerek által elkövetett vétségre fény derül, és osztályfőnöke is megfelelőnek látja a pillanatot a megtorlásra, akkor fegyelmi tárgyalásra kerül sor. A fegyelmi eljárások módját és a kiszabható büntetéseket törvény szabályozza. Kutatásunk során többek közt arra is kíváncsiak voltunk, hogyan zajlik mindez a gyakorlatban, mennyire tartják be a törvényes előírásokat az iskolák, és hogyan hatnak eljárásaik a gyerekekre.

Az esetek felében az igazgató vagy az osztályfőnök kér fegyelmit. A szakmunkásképzőben az átlagnál gyakrabban (13 %) fordul elő, hogy a fegyelmit a munkahely kéri. Ez lopás esetén a leggyakoribb (26 %). A kollégiumok az átlagosnál gyakrabban kérnek fegyelmit rongálás (37%) és alkoholfogyasztás (32%) miatt. Az igazgató és az osztályfőnök az átlagosnál gyakrabban kér fegyelmit szoros értelemben vett iskolai vétségek (igazolatlan hiányzás – 67 %; tanulmányi problémák – 83 %) esetén.

A fegyelmi eljárások kulcsfigurája a fegyelmi bizottság elnöke. Ő terjeszti elő az esetet, ő vezeti a "kihallgatást", ő javasolja a büntetést, és ő hirdeti ki az "ítéletet" is. A tárgyalás végén ő vonja le a tanulságokat, és ő látja el jótanáccsal a delikvenseket a jövőre nézve. Ő tehát ügyész és bíró egyszemélyben. Az esetek 67 %-ában nincs információ arról, hogy más is szólt a gyerek ellen. A felszólalók közül leggyakrabban a tanárok vádolják a gyerekeket (16%). Viszonylag ritkán szólnak a gyerek ellen a szakoktatók (3%), ritkábban mint az osztályfőnökök (12 %).

A másik főszereplő az ifjúságvédelmis tanár, akinek a "védő" szerepe jutna, ha képes lenne ennek a szerepnek megfelelni. De mivel többnyire sem a gyerekeket, sem a gyerekek körülményeit, sem az elkövetett vétség körülményeit nem ismeri eléggé, legfeljebb asszisztál a folyamatban, és "védői" funkciója kimerül abban, hogy

megpróbálja enyhíteni az elnök által javasolt büntetést.

A tárgyalásokon jelen szokott még lenni a gyerek osztályfőnöke és szakoktatója, aki esettől és gyerektől függően hol a védelem, hol a vád képviselőinek oldalára áll. A szakszervezet képviselői általában meg sem szólalnak. A jegyzőkönyvek 78 %-ból nem látszik, hogy szólt-e valaki a gyerek mellett. Bár kis mértékben, de leginkább még az osztályfőnöktől (5%), a szakoktatótól (6%) és más tanártól (6%) számíthat némi védelemre.

A fegyelmi bizottság tagjai között a legtöbb esetben diák is szerepel. Ezek a diákok vagy a diákbizottság vagy az ifjúsági szakszervezet képviselői. Mint ilyenek általában felülről kijelöltek, és inkább az iskolavezetéshez lojálisak, mint a gyerekekhez. Általában szigorúbb büntetéseket követelnek, mint a felnőtt tanárok, és nemigen rejtik véka alá a "vádlottak" iránti ellenszenvüket.

A fegyelmi vétségeket általában összevontan tárgyalják, tehát nem a vétség elkövetésekor, hanem olykor 3-4 hónappal később, amikorra jónéhány ügy összegyűlt, és a bizottságnak "érdemes" összeülnie. Az időbeli távolság nehezíti az ügyek pontos rekonstruálását, másrészt felveti az elévülés kérdését is.

A szakmunkásképzők többségében a fegyelmi tárgyalások teljesen komolytalanok. Egy-egy gyerekre alig jut idő, fél óra alatt több gyerek ügyét is ledarálják. (Van olyan szakmunkásképző, amelyben egy-egy ülés alkalmával 15-20 esettel foglalkoznak.) A büntetések kiszabása teljesen esetleges, a szavazás formális.

A fegyelmi eljárások gyakorlata a legtöbb esetben mind adminisztratív, mind jogi szempontból csapnivalóan felületes. Elvileg minden fegyelmi tárgyalásról pontos jegyzőkönyvet kellene készíteni. Ám a szakmunkásképzőkben készült jegyzőkönyvek többségéből (63 %) az sem derül ki, hogy miről folyt a tárgyalás. (A középiskolai jegyzőkönyvek részletesebbek.)

A tárgyalásokon főként az elkövetés körülményeiről esik szó (57%), illetőleg a kiszabandó büntetésről vitatkoznak (23 %). A vétkes gyerek helyzetéről csak a jegyzőkönyvek 7 %-ban találni valamit. Ha a rossz családi körülmények véletlenül mégis szóba kerülnek, az leggyakrabban az osztályfőnöknek vagy más tanárnak köszönhető. Az ifjúságvédelmis, akinek épp ez lenne a dolga, szinte soha nem szólal meg e tárgyban. Kevés jegyzőkönyvből derül ki, hogy a szülők betegek vagy alkoholisták, hogy zűrzavaros a családi élet. Pedig van olyan szakmunkásképző, ahol a fegyelmmel sújtott tanulók 44 %-ánál fedezhető fel a családban deviancia vagy egyéb szociális hátrány.

Persze nem igazán tisztázott, hogy minek kellene történnie egy fegyelmi tárgyaláson: a körülmények feltárásának, a vétség bizonyításának, a büntetés megvitatásának, a büntetés kiszabásának, vagy mind a négynek? A gyakorlatban megjelennek mind a négy funkciónak az elemei, de felületesen, formálisan. A büntetéseket úgy szabják ki, hogy sem a körülmények nem világosak, se a vétség nem nyert bizonyítást, és azt sem mérlegelik igazán, milyen büntetést szabjanak ki. A fegyelmi tárgyalásokon inkább valamiféle sajtóságosan értelmezett "nevelés" folyik értékelésekkel, szemrehányásokkal, fenyegetésekkel tarkítva. Ezt az egyik jegyzőkönyvrészletből vett elnöki záróbeszéd érzékelteti:

"Ha most megbuksz, mert úgy néz ki, hogy megbuksz, a nyári gyakorlatodat akkor is sikeresen be kell fejezni, és akkor őszre automatikusan újra elsős leszel. De ha a nyári gyakorlatról ellógsz, akkor nem biztos, hogy felvesszünk. Érted? Tehát így állj neki. És ha filléres gondjaid vannak, inkább kérj segítyt az iskolától, ne hogy olyan dolgokba keveredjél. Értettük egymást? Tehát fiam, elvégzed a szakmát, megváltozol, és ez egy nagy hülyeség volt, hogy eddig eljutottál. Tehát megváltozol. Mert ugyan évet ismételsz, de attól még lesz szakmád. Rendben. Megváltozol! Megígéred? Biztos? Jó! Akkor köszönöm szépen."

Gyerekek és szülők

A fegyelmi tárgyalásokon a bizottsággal szemben egyedül a vétkes gyerek és szülője ül mintegy a vádlottak padján, megalázva és megszegényítve. A bizottsághoz nem tartozó tanárok és gyerekek (a tanúk) a terem szélén foglalnak helyet, a bizottsággal együtt körbefogják a "vádlottakat".

A fegyelmi tárgyalás minden középiskolás számára szorongató élmény, de különösen az a szakmunkástanulók számára. Ezek a gyerekek a mindennapi életben is rosszul kommunikálnak, de a fegyelmi tárgyalás légkörében még gyenge kommunikációs képességeiket is elveszítik. A legtöbben összeszorított szájjal hallgatnak, egy-egy szót is alig lehet belőlük kihúzni, vagy el is sírják magukat.

A velük szemben álló felek, a bizottsághoz tartozó tanárok általában inkább neheztlik, mint könnyítik a helyzetüket. Többségük sem elegendő jogi, sem elegendő pszichológiai vagy pedagógiai felkészültséggel nem rendelkezik ahhoz, hogy egy ilyen szituációt megoldjon. A tárgyalásokon főleg monológokat hallani: a tanárok a gyerekek fejére olvassák a bűnöket, a gyerekek pedig hallgatnak, vagy legfeljebb a tanárok által megfogalmazott válaszokat hagyják helyben egy-egy igennel vagy nemmel.

A tárgyalásokon általában kötelezően részt kell vennie a szülőnek is. Maguk a fegyelmi tárgyalások ugyanis legalább annyira szólnak a szülőnek, mint a gyereknek. A szülő jelenléte két okból látszik feltétlenül szükségesnek: az egyik az, hogy az iskola ilymódon akarja beavatni a gyereke iskolai problémáival nem eléggé törődő szülőt az itteni eseményekbe. A másik, hogy a bizottság a gyerekekkel együtt a szülőt is büntetni akarja, mert úgy gondolja, hogy mindez a hiányos otthoni nevelés eredménye.

Mind a szakmunkásképző (82 %), mind a középiskola (69%) jegyzőkönyveiben az a tipikus, hogy a szülők tárgyaláson tanúsított magatartásáról nem találunk említést. Azokról, akikről egyáltalán kiderül valami, elmondható, hogy fele-fele arányban állnak az iskola, illetőleg gyerekeik mellé.

A szülő viszonya a tárgyaláshoz alapvetően gyerekéhez való viszonyától és társadalmi helyzetétől függ. Megfigyeléseink során az alábbi típusokkal találkoztunk:

A szülő nem jelenik meg a tárgyaláson. Ez leginkább a legelső társadalmi réteghöz tartozó szülőket jellemzi, akiknél a családi együttélés sem felhőtlen, sok a konfliktus a gyerekek és a szülők között is, és maguk a szülők is nagy valószínűséggel deviánsak. A kamasz gyerekükről való gondoskodást már feladták, az iskolai problémákat az ő ügyének tekintik, és nem akarnak vagy nem tudnak beleszólni. A tárgyalási értesítésre nem reagálnak, az iskolához való viszonyuk éppoly ellenséges, mint minden más intézményhez való viszonyuk. Az ő gyereküknél teljesen magára marad, és mivel ő sem képes érdekeit megvédeni, nagy a valószínűsége, hogy az első fegyelmi tárgyalás után kimarad az iskolából.

A szülő (általában az anya) elmegy a tárgyalásra, de olyan mértékben megilletődött és megszegényített, és olyan mértékű kommunikációs zavarokkal küzd, hogy nem képes aktivitásra. Eltűri az eseményeket, esetleg sírdogál. Itt is az alsó réteghöz tartó családokról van szó, mint az előző csoportnál, de itt az anya még törekszik a családi élet látszatának fenntartására, a társadalmi normáknak való megfelelésre. Az így viselkedő "szerencsétlen" szülő általában meghatja a gyerek felett ítélkező bizottságot, szemrehányást tesznek a gyerekeknek, hogy magatartásával ilyen "szomorúságot" okozott szüleinek. A büntetések kiszabásánál az ilyen szülő megjelenése többnyire enyhítő hatással jár.

A szülő megjelenik a tárgyaláson, és azonosul a gyereke fölött ítélkező bizottsággal. Főleg az alsóközéposztályhoz tartozó szülőkről van szó (betanított munkás,

szakmunkás), ahol a szülők látástól vakulásig tartó megfeszített munkájuk miatt elhanyagolják gyerekeik nevelését. Kamaszkorban aztán egyre több a konfliktus, mert a gyerek nem hajlandó mintájukat követni, elutasítja értékeiket. A szülő az iskolától várja, hogy "nevelje meg" gyerekeit, és ha a gyerek az iskolában renitens, akkor a szülő a pedagógussal azonosul. A fegyelmi bizottság megerősítve érzi magát hatalmában és jogaiban, de a "jószándékú" szülőre tekintettel nem szab ki súlyos büntetést.

A szülő megjelenik a tárgyaláson, és gyerekeit védi. Az ide tartozó szülők már inkább középosztályiak. Az a meggyőződésük, hogy a gyerekük mellett van a helyük, és bátorságuk is van hozzá, hogy kiálljanak érte. A fegyelmi bizottság retteg az ilyen szülőktől, kifejezetten bosszantónak találja magatartását, de féltve elszántságától (még képes fellebezni) nem szab ki súlyos büntetést.

A szülő nem hagyja fegyelmi tárgyalásig fajulni a dolgokat, hanem elsimítja az ügyet, még mielőtt a procedúrára sor kerülhetne. Ezáltal kifejezetten középosztályi szülőkről van szó, akik akarnak és tudnak is kommunikálni az iskolával és a pedagógussal. Gyerekeik kisebb vétségeiről is azonnal értesülnek, és otthon büntetnek. Ha véletlenül súlyosabb vétség adódik, amelyet az iskola már nem tolerál, akkor inkább csendben megegyeznek, "kiveszik" a gyereket, és – nem várva meg a fegyelmi tárgyalást – másik iskolába viszik. Ez a szülői magatartás leginkább a gimnáziumban és a szakközépiskolában jellemző, a szakmunkásképzőkbe viszonylag kevés középosztályi gyerek jár.

A büntetés

A büntetések kiszabásánál általában keveredik a büntetési és a példa-statuálási szándék, hogy melyik kerekedik felül, az mindig a körülményektől függ. Az egésznek a jogszerűséghez és a szabályokhoz nem sok köze van.

Fegyelmi vétségeikért a gyerekek leggyakrabban (41%) igazgatói intőt kapnak. Ezután következik a tanulóidő meghosszabbítása, illetőleg a tanév folytatásától való eltiltás (27 %), majd a szigorú megrovás (19%) Az áthelyezések, illetőleg kizárások aránya minden fajtát összevéve se éri el a 10 %-ot.

A jegyzőkönyvek szerint a gyerekek 90 %-a csak egyféle büntetést kap. Ahol "járulékos" büntetés is szerepel, ott ez többnyire kártérítés vagy más anyagi jellegű büntetés (5%), esetleg a kollégiumból való eltávolítás (3%). A más iskolába való áthelyezéssel mint büntetési lehetőséggel a szakmunkásképzők ritkán élnek. Ez – az íratlan szabályok szerint – gyerekcserét jelent, és az iskola ki van téve annak, hogy az ismert renitens helyett esetleg még rosszabbat kap.

A gyerekek az esetek többségében (95%) nem élnek fellebezési jogukkal. Különösen ritkán történik fellebezés a szakmunkásképzőkben. Ennek nem csak az az oka, hogy a tárgyalás során nem mindig közlik az amúgy is tájékozatlan szülővel, hogy milyen jogai vannak, hanem az is, hogy a tárgyalás – szülőnek, gyerekeknek egyaránt – olyan megalázó, hogy ezt az élményt nem akarják még egyszer átélni.

A fegyelmi büntetéssel sújtott gyerekek közül kevés a visszaeső. Ennek elsősorban az az oka, hogy – mint adataink mutatják – a fegyelmit kapott gyerekeknek majdnem a fele kimarad az iskolából, még mielőtt újabb fegyel mire kerülhetne sor. Főleg az I. osztályban fegyelmit kapottak maradnak ki, a III. osztályban fegyelmit kapottak már mind eljutnak a szakmunkásvizsgáig.

A különböző időpontokban adott fegyelmiknek tehát más és más a funkciója. Első osztályban kifejezetten szelekciós célzatú, később már valóban csak a magatartási problémák kezelésére szolgál.

Újabb fejlemények

1991-ben az utólag kiküldött kérdőívünkre 18 iskola igazgatója válaszolt. Közülük 17 azt írta, hogy az utolsó néhány évben romlott a gyerekek szociális összetétele. Hét iskolában növekedett a felbomlott családból jött gyerekek aránya, és tízben nőtt a több szempontból is hátrányos családi helyzetűeké (felbomlott, deviáns, szegény, cigány).

A szakmunkásképzők kétharmadában tovább növekedett az érdeklődés nélküli, átirányítással vagy kényszerrel beiskolázott gyerekek aránya. Az összes iskola egyharmadában, a szakmunkásképzők kétharmadában romlott a gyerekek tanulmányi eredménye. Utóbbi azért figyelemreméltó, mert ez az iskolatípus eddig sem jó tanulmányi eredményeiről volt híres.

A fegyelem tekintetében mindez tovább rontotta az iskolák helyzetét. Az igazgatók kétharmada úgy ítéli meg, hogy több a magatartási probléma, az utóbbi években fegyelmezetlenebbek a gyerekek, mint korábban.

A magatartási problémák okaira vonatkozó kérdésre az igazgatók társadalmi okokat jelöltek meg leginkább. A legtipikusabb elemek: romló erkölcsök, értékvesztés, értéktorzulás, a munkanélküliség (növekedése), a gyerekek perspektívátlansága, a felnőtt minták negatív hatása.

A megemlíttet iskolai okok között az alábbi elemek szerepeltek leggyakrabban: a tanulás alacsony presztízse, a pedagógusok alacsony presztízse és alulfizetettsége, a pedagógusok felkészületlensége, az iskolák rendelkezésére álló fegyelmezési eszközök alacsony hatásfoka, a gyakorlőhelyek negatív hatása (az utolsó három elem csak szakmunkásképzőknél fordult elő).

Az igazgatók megoldási javaslatokkal is éltek. Minden iskolatípusban kulcskérdéseknek tekintik az iskola, a tanulás és a pedagógusok presztízisének növelését, a pedagógusok terhelésének csökkentését. Minden iskolatípusban úgy látják, hogy a követelmények emelésével és a teljesítmények fokozottabb ellenőrzésével javítható lenne az iskolai fegyelem.

Ma még csak feltételezéseket lehet megfogalmazni arról, milyen változásokat hoz az iskolák fegyelmi helyzetében a most zajló társadalmi és gazdasági átalakulás. Vajon a jelenleginél is nagyobb apátiával, esetleg lázadással fognak a gyerekek reagálni a rájuk váró munkanélküliségre és perspektívátlanságra, avagy ellenkezőleg: a megkapaszkodásra való igyekezettel és jobb alkalmazkodással. Azt sem láthatjuk előre, hogyan reagálnak majd az iskolák arra, ha a keretszámok előírásaitól megszabadulva nem kényszerülnek többé beiskolázni az elvárásaikhoz nehezen alkalmazkodó gyerekeket. Lehet, hogy a szakmunkásképzők is felzárkóznak a többi középiskolához, és szigorúbbra fogják felvételi követelményeiket. Ebben az esetben itt is csökkenni fog a fegyelmi büntetések alkalmazásával folytatott belső, vagy másodlagos szelekció gyakorisága és jelentősége. Ebben az esetben már csak egyetlen megválaszolandó kérdés lesz: mi történik azokkal a gyerekekkel, akik középfokú végzettség nélkül, szakképzetlenül, a munkanélküliség biztos kilátásával szorúlnak kívül az iskolák kapuin?